

НЕОБХІДНА ОБОРОНА ЯК ОБСТАВИНА, ЩО ВИКЛЮЧАЄ ЗЛОЧИННІСТЬ ДІЯННЯ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТИ

У статті визначається поняття необхідної оборони за кримінальним законодавством України та за кримінальним законодавством країн континентальної Європи, визначаються ключові ознаки та особливості необхідної оборони, розглядаються умови правомірності необхідної оборони.

Ключові слова: необхідна оборона, обставина, що виключає злочинність діяння, захист прав.

Необхідна оборона є однією з найпоширенішою серед обставин, що виключає злочинність діяння. Право на необхідну оборону є одним із найдавніших прав людини. В багатьох сучасних країнах існує система засобів, що спрямовані на захист прав і свобод людини та громадянина за рахунок держави.

Важливим є з'ясування сутності необхідної оборони як обставини, що виключає злочинність діяння, адже наразі, коли держави намагаються побудувати правові держави, засновані на повазі до прав і свобод людини. Тому право на необхідну оборону розглядається як невід'ємне право людини, оскільки воно є закріпленим в текстах багатьох конституцій і визначається як право на захист. Наприклад, відповідно до ст. 27 Конституції України кожна людина має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.

В. Долопчев визначав необхідну оборону як "визнане державою за кожним громадянином право власними силами захищати всяке право, своє чи чуже, від цього протизаконного нападу" [4; с. 320]. У підручнику кримінального права А.Ф. Бернер описував необхідну оборону як "захист від справжнього протизаконного посягання, противного праву". На думку С. Баршева, під станом необхідної оборони необхідно розуміти "вимушену захищеність проти майбутнього нападу". Н.А. Неклюдов трактував необхідну оборону як "відбиття силою протизаконного посягання" [4; с. 321]. У перших радянських підручниках з кримінального права необхідна оборона розгляда-

лася як насильство, необхідне для відбиття нападу.

Право на захист себе самого від суспільно небезпечного посягання є природним, від народження властивим будь-якій людині правом. Разом з тим держава не тільки юридично оформляє право на так звану самооборону, але і допускає необхідну оборону інтересів (благ) інших осіб, які зазнали нападу, а також інтересів суспільства і держави. Тому як уже зазначалося, першоосновою закріплення права необхідної оборони є положення Конституції України, яким закріплено право кожної людини захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (ст. 27), визначено, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу (ст. 17), гарантовано недоторканність житла (ст. 30) та непорушність права приватної власності (ст. 41) [1; с. 141]. Оскільки здійснення необхідної оборони є суб'єктивним правом, а не обов'язком громадянина, то відмова останнього від використання свого права не тягне за собою будь-якої відповідальності. Крім того, громадянин не зобов'язаний повідомляти державним або іншим органам чи службовим особам про вчинений ним акт необхідної оборони, хоча він і має право зробити таке повідомлення в інтересах правильного вирішення кримінальної справи, що порушується у зв'язку з суспільно небезпечним посяганням.

Згідно з ч. 1 ст. 36 КК України необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захис-

ту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищає себе, іншу особу, а також суспільні інтереси, інтереси територіальної громади чи інтереси держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони [2; с. 131]. Головною особливістю необхідної оборони є те, що вона передбачає, з одного боку, порушення прав іншої сторони, що викликає на захист. А, по-друге, оборона ця дійсно необхідна (іншими словами – вона вимушена), тобто така оборона, коли людина поставлена в необхідність захищати своє право сама без сторонньої допомоги (припустимо, з боку правоохоронних органів або ж інших осіб). В постанові Пленуму Верховного Суду "Про судову практику у справах про необхідну оборону" № 1 від 26 квітня 2002 року звертається увага судів на те, що стан необхідної оборони виникає не лише в момент суспільно небезпечного посягання, а й за наявності реальної загрози заподіяння шкоди тому, хто обороняється.

Кожна особа має право на необхідну оборону незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади. Тому в даний час традиційно виділяються дві групи умов, що характеризують правомірність необхідної оборони. Перша група умовно відноситься до посягання, друга – до захисту. Посягання при необхідній обороні має відповідати трьом умовам:

1) посягання повинно бути суспільно небезпечним, тобто здатним завдати істотної шкоди правам і законним інтересам, охоронюваним кримінальним законом;

2) посягання повинно бути наявним, тобто заподіює шкоду або створює безпосередню загрозу заподіяння шкоди. Наявним є посягання, яке вже почалося, але ще не закінчилося, або має місце приготування до нападу, як, наприклад, оголення зброї або озброєння предметами, за допомогою яких може бути заподіяна реальна шкода життю або здоров'ю. Заподіяння шкоди після явного закінчення нападу вважається неправомірним, так як посягання в такому випадку відсутня [6; с. 299].

Захист при необхідній обороні також повинна відповідати трьом умовам:

1) захисні дії здійснюються стосовно прав і законних інтересів особи, суспільства або держави. Захист недопустимий проти законних дій представників влади, актів необхідної оборони, здійснюваних без перевищення меж необхідності, а також проти оборонних дій, спеціально спровокованих у відношенні іншої особи з метою розправи над ним;

2) захист здійснюється шляхом заподіяння шкоди особі, що посягає;

3) захист повинен відповідати характеру і ступеня суспільної небезпечності посягання.

Зазначені умови розглядаються як умови правомірності необхідної оборони або як обмежувальні умови, порушення яких кваліфікується як вчинення кримінально караного ексцесу. Тому звідси випливає, що захист від посягання, не сполученого з насильством, небезпечним для життя особи, яка обороняється, або іншої особи, або з безпосередньою загрозою застосування такого насильства, є правомірною, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони, тобто навмисних дій, які явно не відповідають характеру і безпеки посягання. Отже, не є перевищенням меж необхідної оборони дії особи, яка обороняється, якщо ця особа внаслідок несподіванки посягання не могла об'єктивно оцінити ступінь і характер безпеки нападу.

Згідно зі ст. 37 КК Росії беззаперечно правомірною необхідна оборона є тоді, коли посягання було поєднане з насильством, небезпечним для життя того, хто обороняється, чи іншої особи, або з безпосередньою погрозою застосування такого насильства. Якщо ж ідеться про менш небезпечне посягання, то для визнання необхідної оборони правомірною необхідно, щоб не було допущено перевищення меж необхідної оборони. Згідно зі статтею 29 КК Латвії заподіяння шкоди нападнику при необхідній обороні не є кримінально караним, якщо воно вчинено через необережність [8; с. 145]. Цікаво, що посягання, про яке йдеться у ст. 36 "Необхідна оборона" КК Молдови, має бути "прямим, негайним, матеріальним і реальним". У статті 12 КК Болгарії зазначено, що незалежно від характеру і безпеки захисту немає перевищення меж необхідної оборони, якщо напад: а) вчинено шляхом

проникнення у житло з використанням насильства чи злому; б) не може бути відбитий іншим способом. Також особа не підлягає покаранню, якщо вчинить діяння з перевищенням меж необхідної оборони, перебуваючи у стані переляку чи сильного душевного хвилювання.

Зміст необхідної оборони за його визначенням у КК Албанії (статті 19) практично не відрізняється від того, як вони визначені у КК України. За КК Швейцарії перевищення меж необхідної оборони, за загальним правилом, є караним, однак суддя призначає покарання на свій розсуд, не будучи зв'язаним санкцією, а лише мінімальним розміром даного виду покарання (ст. 66). Перевищення меж необхідної оборони не карається, якщо воно викликано "пробачливим хвилюванням чи збентеженням". Згідно з КК Австрії не протиправно діє той, хто здійснює необхідну оборону (§ 3). Якщо захист є очевидно неспіврозмірний з посяганням або перевищення захисту відбулось внаслідок збентеження, переляку чи жаху, покарання є можливим лише за необережний злочин. Згідно зі ст. 412 КК Бельгії необхідна оборона є можливою у разі проникнення особи у житло чи прибудови, якщо той, хто за-подівав шкоду, міг припустити напад (ст. 412), але у цьому разі не визнається обставиною, що виключає злочинність діяння, а належить до так званих вибачаючих посягань: допускається лише зниження покарання. Як обставина, що виключає злочинність діяння, необхідна оборона визнається тільки у випадку, коли посягання на недоторканність особи, поранення і побої були викликані дійсною необхідністю законного захисту того, хто обороняється, чи іншої особи у двох можливих ситуаціях: 1) у нічний час з метою відбиття проникнення; 2) щодо особи, яка вчинила крадіжку або грабїж із застосуванням насильства (статті 416 – 417).

Згідно зі ст. 52 КК Італії не підлягає покаранню той, хто вчинив діяння, будучи змушеним необхідністю захищати власне право або право іншої особи від наявної небезпеки протиправного посягання, за умови, що захист повинен бути співрозмірним шкоді, яка завдається при посяганні на права особи, яка захищається, або права іншої особи. Так само як і в українському кримінальному праві, в кримінальному праві Італії обов'язковими умовами визнання в діях особи необхідної оборони є дійсність і наявність посягання, неправомірність

посягання і співмірність заподіяної шкоди характеру і інтенсивності посягання.

Тому як висновок можна сказати, що інститут необхідної оборони є одним із найдавніших в теорії та практиці кримінального права. Право на захист життя, здоров'я, майна від злочинних посягань виникло поряд із становленням держави і права, змінюючись в процесі розвитку суспільства. Право на необхідну оборону можна вважати природним правом людини;

Виходячи із рівності всіх людей перед законом, норма про необхідну оборону повинна діяти для всіх громадян однаково, незалежно від того, чи це їх моральний чи службовий обов'язок. Тому, правом на необхідну оборону в рівній мірі володіють як громадяни, так і працівники міліції, інші службові особи.

Практикою застосування кримінального законодавства та наукою кримінального права винайдено два види умов правомірності заподіяння шкоди – в стані необхідної оборони це умови, що стосуються властивостей нападу і умови, що стосуються властивостей захисту. До властивостей нападу відноситься те, що напад повинен бути суспільно небезпечним, наявним та дійсним. До умов, які характеризують захист: захист при необхідній обороні визнається правомірним тоді, коли шкода заподіяна нападаючому, а не комусь іншому; захист має бути своєчасним; заподіяна шкода має бути необхідною і достатньою для негайного відвернення чи припинення посягання.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кримінальний Кодекс України від 5 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 25-26. – Ст.131.
3. Кримінальний кодекс України: постатейні матеріали та навчально-практичні завдання / [І. П. Баглай, І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова, К. Т. Кравченко, О. М. Литвинов, А. В. Савченко, Ю. Л. Сенін, О. І. Соболев]; За заг. ред. докт. юрид. наук, проф. І. Г. Богатирьова. – К.: Атіка, 2011. – 640 с.
4. Коробенко В. М., Останін В.О. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / [Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько та ін.]: Вид. 2-ге, переробл. та

допов. / За ред. М.І. Мельника, В.А. Климента. – К.: Правові джерела, 2002. – 432 с.

5. *Кримінальне право* (Загальна частина): підручник / [А. М. Бабенко, Ю. А. Вапсва, В. К. Грищук та ін.]; за заг. ред. О. М. Бандурки. – Х.: Вид-во ХНУВС, 2011. – 378 с.

6. *Кримінальне право України. Загальна частина*: [підручник] / [Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько, О. О. Дудоров та ін.]. Вид. 5-ге, переробл. та доповн.] / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – К.: Атіка, 2009. – 408 с.

7. *Фріс П. Л.* Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / П. Л. Фріс. – [2-ге вид., доп. і перероб.] ? К.: Атіка, 2009. – 512 с.

И.О. Рощина, С.Д. Гудзь

Необходимая оборона как обстоятельство, исключающее преступность деяния: национальный и международный аспекты.

В статье определяется понятие необходимой обороны по уголовному законодательству Украины и по уголовному законодательству стран континентальной Европы, определяются ключевые признаки и особенности необходимой обороны, рассматриваются условия правомерности необходимой обороны.

Ключевые слова: необходимая оборона, обстоятельство, исключающее преступность деяния, защита прав.

I. Roshchina, S. Gudz

Necessary defense as a circumstance precluding criminality: national and international aspects.

The article defines the concept of self-defense under the criminal legislation of Ukraine and the criminal laws of the countries of continental Europe, identifies key features and characteristics of self-defense shall be considered conditions of validity of self-defense.

Keywords: self-defense, the fact that criminality rule, protection of rights.

8. *Хавронюк М. І.* Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Монографія. – К.: Юристконсульт, 2006. – 1048 с.

9. *Хряпінський П. В.* Кримінальне право України: Загальна частина: Навч. посіб. / П. В. Хряпінський. – Суми: Университетская книга, 2009. – 687 с.

10. *Додонов В. И.* Сравнительное уголовное право. Общая часть. Монография. Под общ. и науч. ред. д.ю.н., профессора, заслуженного деятеля науки РФ С.П.Щербы. – М.: Издательство "Юрлитинформ", 2009. – 408 с.